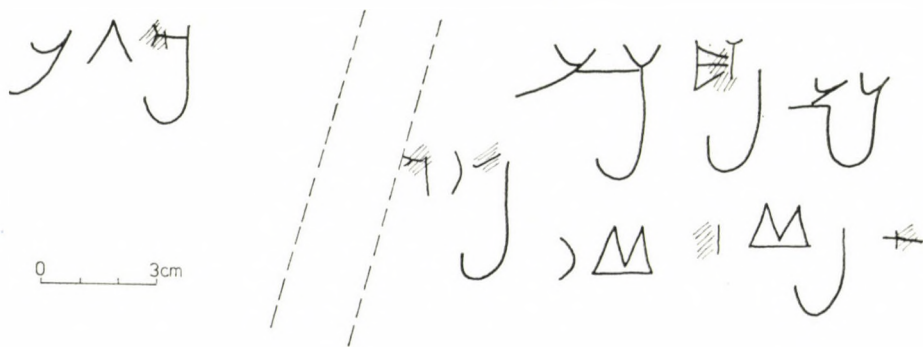

EGY ÚJABB ELYMAISI FELIRAT
BARD-E NEŠANDEH-RŐL

I

A Teheránban 1966 szeptemberében tartott Ier Congrès International des Etudes Iraniennes alatt R. Ghirshman professzor, a Missions archéologiques françaises en Iran igazgatója abban az időben, tanulmányozás és közzététel céljából átadta nekem egy Bard-e Nešandeh-ről származó újabb elymaisi felirat fényképét (3. kép). Magyarországra hazatérve még 1966-ban sikerült felismernem a nehezen olvasható felirat szövegében a *kbnškyr mlk* 'Kabneškir király' szavakat. A felirat előzetes tanulmányozásának erről az eredményéről azonnal tájékoztattam Ghirshman professzort, aki 1966. december 17-ről Susából keltezett levelében a következő felvilágosítást adta a felirat lelőhelyéről: «La deuxième inscription a été plutôt grattée que gravée sur la paroi du grand escalier Nord qui mène sur la terrasse. au milieu de laquelle se trouve ce temple.»¹

Néhány évvel később 1973-ban a Budapesten tartott «La Collection des sources pour l'histoire de l'Asie Centrale préislamique» kollokvium alkalmából Ghirshman professzor átadta nekem a felirat autográfiáját, amelyet Mme Ghirshman készített Bard-e Nešandeh-ben az eredeti alapján (1. kép). Az autográfia és a fénykép alapján sikerült elkészítenem a felirat ideiglenes olvasatát és magyarázatát még Ghirshman professzor budapesti tartózkodása alatt, úgyhogy azt hazautazásakor már rendelkezésére bocsáthattam. A felirat további tanulmányozása vezetett el alábbi feldolgozásához.

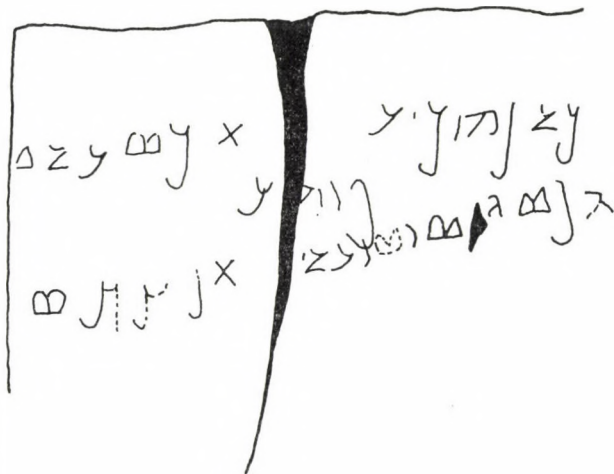

1. kép. A Bard-e Nešandeh-i bekarcolt felirat autográfiája (Mme Ghirshman)

¹ Vö. Harmatta J.: Elymais történetéhez. Ant. Tan. 21 (1974) 25.

II

A felirat 3 sorból áll, amelyeket Ghirshman professzor megfigyelése szerint, nem bevészték, hanem inkább csak bekarcolták a nagy északnyugati lépcső² oldalfalának egyenetlen felületére. Az írásjelek a fényképen nehezen vehetők ki, úgyhogy a Mme Ghirshman készítette autográfia nélkül nehezen lehetne biztos olvasathoz jutni. Utóbbinál mindenesetre figyelembe kell venni, hogy Mme Ghirshman nem ismerte az írást s így egyes betűket vagy a betűk egyes részeit nem tudta pontosan megfigyelni. Az a kő, amelyre a feliratot bekarcolták, kettétört s egyes írásjelek egyik része eltűnt a függőlegesen húzó törésben. A felirat olvasata a következő (2. kép):

2. kép. A Bard-e Nešandeh-i bekarcolt felirat átmásolással készített rajza

1. sor *kbnškyr* $r^{m^1}[l]k^?$ $r^{b^?}$
 2 $pw^{š^?}r$
 3 $r^{g^?}n^?$ $g^?w$ $wr^{b^?}y^?$ $mn^{h^?}l^?$

III

1. sor. A *kbnškyr* szó olvasata teljesen biztos, a $r^{m^1}[l]k^?$ szóé nyilvánvaló, a $r^{b^?}$ -é pedig valószínű. A fénykép nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy a sor a $r^{b^?}$ szó után is folytatódott-e, azonban az a tény, hogy Mme Ghirshman autográfiája a $[k^{r^?}]r$ után több betűt már nem jelöl, nyomtatókosan ellene szól annak, hogy a $r^{b^?}$ szó után is állt volna még valami.

2. sor. Feltűnő, hogy e sor csak egyetlen szóból áll s hogy ez a szó nem a sor elején, hanem közepén helyezkedik el. Ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy a felirat bekarcolója e szót kifejejtette és utólag szúrta be. Eredetileg

² Az ásátások eredményeinek végleges közzétételénél R. Ghirshman a „grand escalier Nord” megjelölést „escalier Nord-Ouest”-tel cserélte fel, Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Masjid-i Solaiman. I. Paris 1976. 19.

3. kép. A Bard-e Nešandeh-i bekarcolt felirat (R. Ghirshman felvétele)

tehát az átírásban jelzett 3. sor volt a 2. sor, amit az is bizonyít, hogy a sor közvetlenül az 1. sor alatt kezdődik s csak ott hajlik el lefelé, ahová azután a $pw^f\delta^1r$ szót beszúrták. Az autográfia nem jelzi a $pw^f\delta^1r$ szó r -jét, ez azonban világosan látható a fényképen. A $pw^f\delta^1r$ szó δ betűjének baloldali része eltűnt a kő hasadékában.

3. sor. E sor, mint említettük, szorosan az 1. sor alatt kezdődik s az első 4 betűt vízszintesen karcolták be, azonban az ötödiktől kezdve a sor balfele lejt. Az első g alsó része eltűnt, a második g azonban elég világosan látható. A g^w szóban a g és az w között a fényképen egy kis bemélyedés figyelhető meg. Ezután nehezen kivehető betűk következnek. A g^w szó w -je és a $pw\delta r$ szó p -jének lenyúló szára között egy halvány w vehető ki, majd a p lenyúló szára után egy r és egy b halvány körvonala is a hasadás szélén talán egy y vehető ki. Majd a hasadék után elég világosan megfigyelhető mn , azután egy h felső része továbbá egy t felső része és baloldali szára, végül a fénykép szélén egy w halvány körvonala láthatók.

IV

1. sor. $mlk^w rb^w$ «nagy király» mint Elymais királyainak a címe ezideig nem volt ismeretes. Elymais uralkodói az eddig ismert adatok szerint csak a mlk^w «király» címet viselték.

2. sor. A $pw\delta r$ igealak magyarázata bizonyos nehézségekbe ütközik. Itt nyilvánvalóan az elymaisi arameus $p\delta r$ igével van dolgunk, amely a talmudi arameus $p\delta r$ Pa. «felszabadít, megszabadít, mentesít (adótól, adósságtól)»³ megfelelője, a kérdés csak az, hogyan magyarázható meg a w jelenléte ebben az igealakban. Figyelembe véve az elymaisi arameus és a mandeus között megfigyelhető eléggé szoros kapcsolatokat, az elymaisi arameus $pw\delta r$ alakot a mandeus nqr és yqr gyökök $nqwqr$ és $ywqr$ igealakjaival vethetjük össze, amelyek analógiás úton keletkeztek (részben az $a\phi^el$ alakjainak a hatása alatt).⁴ Minthogy $p\delta r$ éppen úgy r -re végződő gyök, mint nqr és yqr , feltehetjük, hogy a $pw\delta r$ alak is a $nqwqr$ és $ywqr$ igealakokhoz hasonló módon jött létre.

3. sor. A gn^w szót nyilvánvalóan az óhéber gn , újhéber gn , gnh , birodalmi arameus gn , talmudi arameus gyn^w , $gynt^w$, gnt^w , mandeus $gynt^w$, nabateus gny^w (Plur. emph.), palmyrai gny^w (Plur. emph.) «kert» szóhoz kapcsolhatjuk. E szó a feliratban valószínűleg a «szent kertet» azaz az istenség szent körzetét jelentheti vagyis a Bard-e Nešandeh-ben feltárt szent terraszokat a hozzájuk tartozó egyéb szent területekkel együtt. Ezt a magyarázatot megerősíti a gn^w szó jelzője. Ez a g^w szó (vö. óhéber g^w «fenséges, emelkedett, büszke»), amely pontosabban meghatározza a gn^w «kert» szó jelentését. Így a «fenséges kert» szemmel láthatólag csak Bard-e Nešandeh szent körzetére vonatkozhat. Ami a $gn^w g^w$ kifejezés szintaktikai szerkezetét illeti, kétségtelenül feltűnő, hogy a g^w jelző a status emphaticus helyett status absolutusban áll. Ez a jelenség nem

³ A nyelvi adatokra l. a következő műveket: W. Gesenius—F. Buhl: Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament.¹⁷ Leipzig 1921. — L. Koehler—W. Baumgartner: Lexicon in Veteris Testamenti libros. Leiden 1958. — J. Levy: Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim. I—IV. Leipzig 1876, 1879, 1883, 1889. — E. S. Drower—R. Macuch: A Mandaic Dictionary. Oxford 1963. — H. Donner—W. Röllig: Kanaanäische und aramäische Inschriften. I—III. Wiesbaden 1962—1964. — C. Brockelmann: Lexicon Syriacum. Berlin 1895. — Ch. F. Jean—J. Hoftijzer: Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest. Leiden 1965.

⁴ R. Macuch: Handbook of Classical and Modern Mandaic. Berlin 1965. 249.

ismeretlen a mandeusban sem,⁵ amelynek kapcsolata az elymaisi arameussal kétségtelen. Nyilvánvalóan egy hebraizmussal állunk itt szemben — ez magyarázza a hátul álló névelő hiányát.⁶

A *rby* igealakot a talmudi arameus *rby* Pa. «magnövel, felemel, felszentel egy templomot vagy kultikus eszközeit, szentély rangjára emel» igével vethetjük össze.

A *mnht* alak a *mnhh* szó status emphaticusa, amelyet a föníciai *mnht* (st. abs.), pun *mnht* (st. abs.), birodalmi arameus *mnhh* (st. abs.) «áldozati adomány (stele, szentély és felszerelése, növényi áldozat)» szavak megfelelőjének tarthatunk.

E megjegyzések figyelembevételével a felirat szövegét következőképpen értelmezhetjük:

1. sor Kabneškir, a nagy király,
- 2 mentesítette (az adótól)
- 3 a szentélykörzetet és magnövelte az áldozati ajándékot.

V

A felirat szövege nem tartalmaz kelteztést, azonban a használt betűformák alapján kora bizonyos mértékben mégis meghatározható. Ha összehasonlítjuk e Bard-e Nešandeh-i felirat írásjeleinek formáit a Tang-i Sarvak-i, a Tang-i Butān-i, a Ĥong-e Kamālvand-i feliratok⁷ és a pénzfeliratok⁸ betűalakjaival, akkor megállapíthatjuk, hogy a Tang-i Sarvak-i feliratokéhoz állnak legközelebb. Az ebben a Bard-e Nešandeh-i feliratban használt elymaisi arameus ABC és a Tang-i Sarvak-i feliratos emlékekben megfigyelhető betűformák hasonlósága alapján ítélve ez a bekarcolt szöveg az elymaisi ABC fejlődésének késői korszakából származik. Ha helyesen tesszük fel, hogy a tárgyalt felirat szögletes ʾ-ja tipológiai szempontból későbbi kell, hogy legyen, mint a Tang-i Sarvak-i feliratok gömbölyű ʾ-ja, akkor e szöveg bekarcolását e késői korszak második felébe, i. sz. 150 utánra tehetjük.

VI

A felirat történeti értelmezésével kapcsolatban mindenek előtt egy sor különleges vonására kell a figyelmet felhívunk. Szövege alapján e feliratot királyi edictumnak lehetne tekinteni, azonban hanyag kivitelezése (csak bekarcolták) kizárja ezt a feltevést. Feltűnő továbbá Kabneškir királynak az emlí-

⁷ A Tang-i Sarvak-i feliratokat *W. B. Henning: The Monuments and Inscriptions of Tang-i Sarvak*. AM 2 (1952) 151–178, a Tang-i Butān-i feliratokat *A. D. H. Bivar—S. Shaked: The Inscriptions at Shimbār*. BSOAS 27 (1964) 265–290, a Ĥong-e Kamālvand-i feliratot *W. Hinz: Zwei neuentdeckte parthische Felsreliefs*. *Iranica Antiqua* 3 (1963) 170 skk. tette közzé.

⁸ A pénzfeliratokra l. *Chr. Augé—R. Curiel—G. Le Rider: Terrasses sacrées de Bard-e Néhandeh et Masjid-i Solaiman. Les Trouvailles monétaires*. Paris 1979. V—XVI. t.

⁵ *R. Macuch: i. m.* 389.

⁶ Minthogy a *gʷ* szó *w*-je és a következő *wrbʿy*¹ kifejezés között elég a hely egy ʾ számára, esetleg azzal a lehetőséggel is számolhatunk, hogy a kövön eredetileg *gʷ* volt bekarcolva, a második ʾ azonban idővel elmosódott. Erős nagyítóval vizsgálva a fényképet, az említett helyen valóban egy ʾ betű halvány körvonalait figyelhetjük meg. A felirat át-másolással készült rajzán ezt feltüntettem.

tése a feliratban. Elymais királyai i. e. 147-től i. sz. 75 tájáig valamennyien a Kabneškir nevet viselték. Ezután azonban a Kabneškir név magában nem fordul elő elymaisi király nevéként. A pénzfeliratok szerint i. sz. 75-től I. Voröd, Fraāt, II. Voröd, Kabneškir Voröd és III. Voröd követi egymást az i. sz. III. század elejéig. Az utolsó király tehát, aki egyedül a Kabneškir nevet viselte, i. sz. 75 körül uralkodott, azonban a feliratot írástörténeti szempontból nyilvánvalóan lehetetlen ebből a korból származtatni.

Meglepő a *mlk' rb'* «nagy király» cím használata is a feliratban, mert ezideig egyetlen olyan forrást sem ismerünk, amely szerint e címet Elymais királyai az i. sz. I–II. században használták volna. A «nagy király» cím használatával kapcsolatban mindössze két elymaisi király pénzfelirataira szokás hivatkozni,⁹ akik i. e. 147-ben illetve i. e. 62/61-ben bocsátották ki szóbanforgó érméiket. Közülük az utóbbinak pénzfelirata azonban nem tartalmazza a «nagy király» címet, amennyiben helyes olvasata a következő: βασιλέ(ως) καρνασκήρον τοῦ ἐγ βασιλέως καρνασκήρον.¹⁰ A másik uralkodó, a Kabneškir-dinasztia megalapítója, akinek egy arameus nyelvű feliratát ismerjük Bard-e Nešandeh-ről, valóban veretett veretett olyan pénzeket, amelyeken a «nagy király» címet viseli. Ezek felirata a következő: βασιλέως μεγάλου καρμισκήρον [Σω]τήρος.¹¹ E pénzek kibocsátása i. e. 147-re tehető, amikor Kamniskeires elfoglalta Susát. Mivel arameus nyelvű feliratán, amelynek készítése i. e. 151-nél korábban nem tehető,¹² Kamniskeires még csak a *mlk'* «király» címet viseli, kétségtelennek látszik, hogy a «nagy király» címet csak Susa elfoglalása alkalmával, közvetlenül pénzkibocsátása előtt vehette fel. Így tehát a «nagy király» címet egyetlen elymaisi király viselte, Kamniskeires Soter, a dinasztia megalapítója, aki azonban legalább három és fél évszázaddal korábban élt a tárgyalt Bard-e Nešandeh-i elymaisi felirat keletkezésénél.

Mint láthatjuk, egész sor ellentmondásra bukkanunk, ha a felirat egyes elemeit tartalmi szempontból a biztosan megállapított történeti tényekkel szembesítjük. A felirat készítőjének szándéka mindenestre világos: hivatkozva azokra a kiváltságokra, amelyeket Kabneškir, a «nagy király» — aki csak Elymais első királya, a dinasztia megalapítója lehet — adott a kultushelynek, biztosítani akarja a Bard-e Nešandeh-i szentélykörzet adómentességét, sőt esetleg királyi áldozati ajándékait. A kiváltságok történeti indokolásában ehhez kitűnő párhuzamot nyújt I. Dareiosnak Gadates helytartóhoz intézett levele a magnesiái Apollon-templom kiváltságairól, amelynek görög nyelven kőbe vésett feliratos másolata az i. sz. II. század közepe táján készült,¹³ közel hat évszázaddal a kiváltságok adományozása után.

A felirat célkitűzése — történeti alapot biztosítani a szentély kiváltságainak fenntartásához — nyilvánvalóan magyarázatot nyújt az egyes tartalmi elemei és a történeti tények között megfigyelhető ellentmondásra. Szövegét az északnyugati nagy lépcső falára valószínűleg az i. sz. II. század végén vagy valamivel később bizonyára olyan történeti helyzetben karcolták be, amelyben a Bard-e Nešandeh-i szentélykörzet kiváltságait fenyegetettnek érezték. Szem-

⁹ *Chr. Augé—R. Curiel—G. Le Rider*: i. m. 53, 57.

¹⁰ *G. Le Rider*: Suse sous les Séleucides et les Parthes. Paris 1965. LXXII. t. 13.

¹¹ *Chr. Augé—R. Curiel—G. Le Rider*: i. m. 53.

¹² *Harmatta J.*: Elymais történetéhez. Ant. Tan. 21 (1974) 32.

¹³ *L. Boffo*: La lettera di Dario I a Gadata. Bull. d. Ist. d. Dir. Rom. „V. Scialoja”. Vol. LXXXI. 267 skk.

melláthatólag ebben a helyzetben akarta a felirat készítője azt a hagyományt felidézni, amely szerint I. Kabneškir, a «nagy király», a dinasztia megalapítója, az elymaisi szentélyek megmentője, mentesítette a szent körzetet az adótól és megnövelte a királyi áldozati ajándékokat.

Így, ha a Bard-e Nešandeh-i töredékes felirat, amely I. Kabneškir rendeletét tartalmazta a kultusz szabályozásáról, a kultuszhely felvirágzásának és Elymais nagyságának volt a kifejezése, akkor az északnyugati nagy lépcső oldalfalára bekarcolt felirat már kétségtelenül mindkettő hanyatlását jelzi. Ugyanakkor azonban ez a felirat vitathatatlanul bizonyítja, hogy I. Kabneškirnak, az Elymáis Királyság alapítójának és a Bard-e Nešandeh-i kultusz újjászervezőjének az emlékét és azt a hagyományt, amely szerint mentesítette a szent körzetet az adózástól és megnövelte az áldozati ajándékok mennyiségét, még három és fél évszázaddal később is megőrizték. Így értékes tanúbizonyossága a történeti hagyomány és a történeti tudat folyamatosságának Elymais területén.